

ЕКОНОМІКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 339.92(477-192.7)

О.В. Рогатюк

аспірант
Буковинський державний фінансово-економічний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджено сутність інституціоналізму та визначено необхідність проведення інституційних перетворень у національній економіці. Проаналізовано основні види інституціоналізму, такі як інституціоналізм, неоінституціоналізм, еволюційний інституціоналізм.

Ключові слова: інституціональні перетворення, національна економіка, інституціоналізм, неоінституціоналізм, еволюційний інституціоналізм.

I. Вступ

У сучасних умовах особливого значення набувають теоретичні розробки, що дають змогу враховувати зміни інституціональної структури економіки з метою підвищення її ефективності. Необхідність урахування інституційних чинників пов'язана з тим, що вони визначають рівень і додаткові можливості прискорення соціально-економічного розвитку. Функціонування економіки багато в чому залежить від розвитку її інституціонального середовища, що визначає поведінку економічних суб'єктів, результативність їх господарської діяльності. У зв'язку з цим аналіз стану та динаміки інституціонального середовища стає невід'ємною складовою управління економічними системами.

Розробці загальних проблем інституціональної теорії присвячено праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Дж. Б'юкенена, Т. Веблена, О. Вільямсона, В. Гейця, А. Гриценка, Я. Корнай, Р. Коуза, І. Малого, Р. Нельсона, Д. Норта, Р. Нуреева, А. Олійника, О.В. Тарасевича, А. Ткача, Дж. Ходжсона, А. Шастітка, О. Шпикуляка, В. Якубенка та інших.

Нові ідеї інституціоналізму почали розвиватися у США в 1970–1980 рр., потім у Західній Європі, а з початку 1990-х рр. – у Східній Європі й Росії.

Вони вийшли на передній план в економічній теорії (соціально-економічного розвитку) і дістали назву “нова інституціональна економічна теорія” або “неоінституціоналізм”. На Заході ці ідеї (напрями) набули розвитку в працях Р. Коуза (1991 р.), Д. Норта (1993 р.). Інституціональний напрям у нашій країні активно розвивається. У теорії та методології проблему ґрунтовно розкрито у працях М. Де-

м'яненка, Ю. Лопатинського, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, П. Саблука, А. Ткача, О. Шпикуляка, В. Юрчишина, В. Якубенка та інших.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження сутності інституціоналізму та визначення необхідності проведення інституційних перетворень у національній економіці.

III. Результати

Протягом останніх десятиліть у світовій і українській економічній науці набули поширення ідеї інституціоналізму. Вивчення системи відносин між державою та господарюючими суб'єктами, індивідуумами й державою, господарюючими суб'єктами та іншими індивідуумами, а також між організаціями, що забезпечують функціонування цієї системи, у широкому значенні включають у поняття інституціоналізму.

Інституціоналізм має декілька відгалужень: інституціоналізм, неоінституціоналізм, еволюційний інституціоналізм тощо. Одним з представників старого інституціоналізму був американський соціолог Т. Веблен (1857–1929), який створював свою концепцію інституціоналізму як протиположності ідеології класової боротьби й ортодоксальному лібералізму. Він пропонував вивести суспільство на “третій шлях” розвитку між “плутократією капіталізму й диктатурою пролетаріату” до раціональної промислової системи, позбавленої спотвореного втручання корпоративних фінансів. Ідеї Т. Веблена було втілено в американську економіку (після кризи 1929–1933 рр.) його послідовником У. Мітчеллом. Вони полягали у втручанні в ринкові відносини шляхом проведення банківської реформи, використанні державних коштів для усунення диспропорцій у розвитку економіки, створенні системи страхування від безробіття тощо.

Головна особливість інституціоналізму, на думку вчених, полягає в тому, що цьому економічному напрямку при вивченні економічних явищ і процесів властивий вихід на стикування з іншими суспільними науками: його "вторгнення" у сферу правознавства, історії й організаційної теорії виявилось в перенесенні техніки макроекономічного аналізу на різноманітні соціальні інститути, що справляють значний вплив на діяльність фірм (підприємств) у ринкових умовах і розкривають нові моменти в закономірностях їхнього функціонування, які раніше залишалися в тіні.

У процесі інституціонального аналізу, поперше, розвиток кожної колективної спільноти (чи то фірми, чи то держави) розглядають як цілеспрямовану поведінку індивідуальних агентів [2]. Завдяки послідовно проведеному принципу "методологічного індивідуалізму" в центрі нової інституціональної теорії опиняються відносини, які складаються всередині організації.

По-друге, нова інституціональна економічна теорія розглядає новий вид відносин, які накладають відбиток на діяльність підприємства. Крім фізичних, породжуваних обмеженими ресурсами, і технологічних, що відображають рівень майстерності працівників і її застосування на виробництві, з'являються нові обмеження, тісно пов'язані з існуванням інституціонального економічного середовища й утворенням витрат, які виникають при укладанні угод, пошуках інформації тощо.

Таким чином, неінституціоналізм вводить ще один клас обмежень, зумовлений інституціональною структурою суспільства, – інституціональне середовище, що передбачає функціонування економічних агентів "у світі великих трансакційних витрат, погано або недостатньо визначених прав власності, у світі жорстоких інституціональних реальностей, повному ризику й невизначеності" [5].

По-третє, неінституціоналізм передбачає новий підхід до розуміння обмежень, у яких приймаються господарські рішення в реальних умовах, – обмеженої раціональності й опортуністичної поведінки. Перша передбачає наявність обмежених можливостей людського інтелекту, що зумовлює прийняття рішень. Люди іноді не можуть прийняти оптимальні рішення, а приймають тільки ті, "які вони вважають прийнятними, виходячи з доступної їм обмеженої інформації" [1, с. 199–200].

О. Вільянсон увів у науковий обіг новий термін, яким часто оперують представники неінституціоналізму, – "опортуністична поведінка". Вона визначається як переслідування власного інтересу, що доходить "до віроломства". На практиці ж це виявляється в порушенні взятих на себе зобов'язань, наприклад, надаються послуги меншого обсягу й гіршої якості, беруться кредити, хоча

заздалегідь відомо про відсутність можливості їхнього повернення, тощо. Мова йде про те, що соціальні інститути обмежують дію людей небездоганної моральності.

При цьому необхідно мати на увазі, що сучасний інституціоналізм пропонує кілька методологічних підходів, які при вивченні сучасної дійсності дають змогу виділити кілька блоків, що визначають відносини економічних агентів у процесі виробництва товарів і послуг, обміну їхньої діяльності, розподілу виробленої ними продукції. Виділені блоки дають можливість зрозуміти все різноманіття складних підходів. Основні з них такі:

- технологічний підхід, в основі якого лежить припущення, що укладені підприємствами контракти виконуються суворо, без затримок, і що межі економічних організацій визначаються характером використовуваної технології;
- організаційно-контрактна перспектива – висуває на перший план принцип урахування витрат, які супроводжують взаємодію економічних агентів;
- вивчення й урахування інституціонального середовища (фундаментальних політичних, соціальних, юридичних правил і законів), що накладає відбиток на взаємодію економічних агентів. Правила, які регулюють відносини в публічному середовищі (зокрема, пов'язані з втратами, породжуваними діяльністю політичних інститутів, наприклад, помилками держави в економічній, соціальній політиці тощо), вивчає теорія суспільного вибору. А правила, що регулюють відносини в приватній сфері, спираються на теорію прав власності (Р. Коуз, Р. Познер та ін.), ураховують виграш у добробуті суб'єктів і забезпечуються інститутами права (насамперед, судовою системою);
- важливим об'єктом, досліджуваним інституціоналізмом, є організаційні структури, які (з урахуванням чинних правил) створюються економічними агентами на контрактній основі. Існує ціла теорія агентських відносин з визначенням "відокремлення власності й контролю", відносин менеджерів і власників, узгодження їх різних інтересів.

Одним з основних елементів економічних відносин господарюючих агентів, згідно з ідеєю інституціоналізму, є трансакційний підхід, в основі якого – визнання трансакційних витрат і необхідності їхнього скорочення, урахування чого має відбуватися при аналізі виконання контрактів.

До трансакційних витрат належать:

1) витрати пошуку інформації:

- витрати часу й ресурсів на одержання та обробку інформації, а також втрати від недосконалої інформації;
- витрати ведення переговорів;

- 2) витрати вимірювання:
- витрати на заміри, вимірювальну техніку, втрати через помилки й неточності тощо;
- 3) витрати зі специфікації (точного визначення) і захисту прав власності:
- видатки на утримання судів, арбітражу, органів держуправління;
 - витрати часу й ресурсів, необхідних для відновлення порушених прав;
 - витрати опортуністичної поведінки, породженої неточністю врахування внеску кожного учасника в кінцеві результати якого-небудь виду діяльності або суб'єкта ринкового господарювання з так званої роботи "з неповною віддачею".

Р. Коуз назвав трансакційні витрати "витратами використання ринкового механізму" [2, с. 112]. У сучасних умовах до трансакційних витрат почали зараховувати будь-які види витрат, які супроводжують взаємодію економічних агентів, незалежно від того, де вона відбувається: на ринку або на підприємстві.

Розглянуті загальні постулати неінституціоналізму, на наш погляд, дають можливість застосовувати їх до багатьох процесів, що відбуваються при трансформації української економіки, яка супроводжується формуванням нових організаційно-правових форм господарювання в народногосподарському комплексі.

Як зазначають окремі автори, необхідно виділити такі положення інституціональної концепції [2]:

- економіка (у тому числі аграрна) як одна із суспільних підсистем повинна виконувати певні системні функції, які реалізуються через інститути;
- інститути – це стійкі функціональні, організаційні й символічні одиниці суспільства, що є втіленням його нормативно-ціннісних і культурних характеристик. До економічних інститутів належать організаційно-правові форми економічної діяльності, у межах яких досягається компроміс приватних, групових і суспільних інтересів та які визначаються як структурні одиниці економіки;
- економічна поведінка людей в інституціональних формах інтерпретується як набуття майнових прав і обов'язків відповідно до конкретних часток учасників і може бути оцінена в термінах трансакційних витрат.

Дослідження понять і змісту економічних інститутів, ринку, майнових прав та аналіз їхнього стану в умовах реформування української економіки підтверджують, що негативні аспекти поточного стану вітчизняної економіки багато в чому були зумовлені недооцінюванням значущості інституціональних факторів під час її реформування [3].

Разом з тим, посилаючись на теорію інституціоналізму, В. Мамчук розуміє під інститутами сукупність правил і норм, а також механізми їхньої реалізації, за допомогою яких структуруються і спрощуються відносини та взаємодія між людьми й організаціями. На нашу думку, швидше за все, вони не спрощуються, а набувають форми, відмінної від попередньої.

Повертаючись до поняття "інститути", необхідно підкреслити, що деякі автори вважають (із цим варто погодитися), що вони являють собою стійкі функціональні організаційно-символічні одиниці суспільства, які несуть його нормативно-ціннісні й культурні характеристики. Вони відображають уявлення, що переважають у суспільстві, щодо того, як повинні відбуватися взаємодії людей в індивідуальних і колективних формах діяльності. Інститути встановлюють необхідний рівень контролю за індивідуальними діями з боку суспільства як колективного цілого й наділяють людей певним статусом. Тим самим вони відіграють системотвірну роль у суспільстві, надаючи йому властивості *ngoig-concern*, тобто такої, що довгостроково і стійко діє, соціальної системи [4].

IV. Висновки

Визначено, що головна особливість інституціоналізму полягає в тому, що цьому економічному напрямку при вивченні економічних процесів властивий вихід на стик з іншими суспільними науками, його поєднання із правознавством, історією тощо. Нова інституціональна теорія розглядає новий вид відносин, з'являються нові обмеження, тісно пов'язані з існуванням інституціонального середовища й утворенням витрат. Неінституціоналізм передбачає новий підхід до розуміння обмежень, у яких приймаються господарські рішення в реальних умовах. Ми виділяємо декілька методологічних підходів, що дають змогу виділити кілька блоків, які визначають відносини економічних суб'єктів. До таких блоків зараховуємо: технологічний, організаційний, урахування інституціонального середовища, трансакційний та структурно-функціональний підходи.

Список використаної літератури

1. Майовець Є.І. Теорія аграрних відносин : навч. посіб. / Є.І. Майовець. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 276 с.
2. Макаренко В.П. Критика методології соціального познання М. Вебера / В.П. Макаренко // Філософ. науки. – 1984. – № 6. – С. 105–116.
3. Малий І.І. Держава і ринок: філософія взаємодії : монографія / [І.І. Малий, М.І. Діба, М.К. Галабурда ; за заг. та наук. ред. д-ра екон. наук, проф. І.І. Малиго]. – К. : Вид-во КНЕУ, 2005. – 358 с.

4. Малік М.Й. Институціоналізація аграрно-го підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132–139.
5. Рижук С.М. Державне регулювання аграрного сектора та перехід на інноваційну модель розвитку / С.М. Рижук // Економіка АПК. – 2002. – № 7. – С. 14–23.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

Рогатюк О.В. Теоретико-методологические основы институциональных преобразований в национальной экономике

В статье исследована сущность институционализма и определена необходимость проведения институциональных преобразований в национальной экономике. Проанализированы основные виды институционализма, такие как институционализм, неoinституционализм, эволюционный институционализм.

Ключевые слова: институциональные преобразования, национальная экономика, институционализм, неoinституционализм, эволюционный институционализм.

Rohatyuk O. Theoretical and methodological foundations institutional changes in the national economy

In today's particularly important theoretical developments that allow to take into account changes in the institutional structure of the economy in order to increase its effectiveness. The necessity of taking into account institutional factors related to the fact that they determine the level of additional features and accelerating socio-economic development. Functioning of the economy is largely dependent on the development of its institutional environment that determines the behavior of economic agents, the impact of their business. In this regard, analysis and dynamic institutional environment is an integral part of management of economic systems.

This paper investigates the nature of institutionalism and Necessity of institutional changes in the national economy. The basic types of institutionalism such as institutionalism, neoinstitutionalism, evolutionary institutionalism are analyzed.

Determined that the main feature of institutionalism is that this economic trend in the study of economic processes inherent access to the junction with the other social sciences, it is a combination of law, history and other sciences. New institutional theory considers a new kind of relationship, new constraints are closely related to the existence of institutional environment and education spending. Neoinstitutionalism provides a new approach to understanding the constraints within which economic decisions are taken in the wild. We distinguish several methodological approaches that allow to select multiple blocks that define the relations of economic agents. These blocks we include: technological, organizational, institutional environment accounting, transactional and structural – functional approach.

Key words: institutional transformation, national economy, institutionalism, neoinstitutionalism, evolutionary institutionalism.